

ΣΟΦΙΑ ΡΙΖΟΠΟΥΛΟΥ*

Theodor von Heldreich (Θεόδωρος Χελδράιχ)

ΟTheodor von Heldreich, με το εξελληνισμένο όνομα Θεόδωρος Χελδράιχ, ήταν ένας Γερμανός Βοτανικός που έζησε στην Ελλάδα για μισό αιώνα περίπου (1851-1902). Γεννήθηκε στη Δρέσδη στις 3 Μαρτίου του 1822 (γιος του C. F. R. Heldreich και της A. C. Humboldt) και πέθανε στις 7 Σεπτεμβρίου του 1902 στην Αθήνα. Αρχικά σπούδασε φιλοσοφία, στη συνέχεια η αγάπη του για τα φυτά τον οδήγησε ως το Πανεπιστήμιο του Μονπελιέ (1837) και, αργότερα, ολοκλήρωσε τις σπουδές του στη Βοτανική στη Γενεύη (1838-1842). Η πρώτη εξερευνητική βοτανική αποστολή που έκανε ο Θ. Χελδράιχ ήταν στη Σικελία. Ύστερα, για μια πενταετία (1843-18489) περιηγήθηκε σε Ιταλία, Ελλάδα, Μικρά Ασία και Κρήτη. Έζησε για μικρό χρονικό διάστημα στην Αγγλία και στο Παρίσι (1850-1851) εργάστηκε ως επιμελητής φυτοθήκης (όπου φυλάσσονται αποξηραμένα δείγματα φυτών). Από το 1851 εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Ελλάδα και ασχολήθηκε με τη Βοτανική, δημοσιεύοντας σταδιακά δεκατρείς τόμους για τα φυτά της Ελλάδας "Herbarium Graecum Normale" (1856-1896).

Ο Θ. Χελδράιχ νυμφεύθηκε τη Σοφία Κατακουζηνού (1855), με την οποία απέκτησε δύο κόρες, την Καρολίνα που παντρεύτηκε τον Gangolf von Kieseritzky, έφορο Αρχαιοτήτων στο Αυτοκρατορικό Μουσείο Ερμιτάζ στην Αγία Πετρούπολη, και την Ιωάννα, που παντρεύτηκε το δικηγόρο Mark Mindler, προϊστάμενο του γραφείου στενογράφων της Βουλής των Ελλήνων.

Ο Θ. Χελδράιχ διετέλεσε επιμελητής του βοτανικού κήπου¹ του Πανεπιστημίου

1. Το 1847 ο Θεόδωρος Χελδράιχ διορίστηκε επιμελητής του Βοτανικού Κήπου του Πανεπιστημίου Αθηνών, που βρίσκεται στη γωνία Ιεράς Οδού και Σπύρου Πάτση 56. Η ιστορία του κήπου ξεκινά από το 1835, όταν με Β.Δ. «περί συστάσεως νεοφυτειών» ιδρύθηκε «Βοτανικός Κήπος εν Αθήναις, όστις θέλει χρησιμείη εις την Φυσικοϊστορικήν Εταιρείαν, τα ιατρικά σχολεία και τα ανώτερα εκπαιδευτήρια». Στο διάταγμα αναφερόταν ως χώρος εγκατάστασης του κήπου το δημόσιο κτήμα του Χασεκί, έκτασης 120 στρεμμάτων. Το κτήμα χρησιμοποιήθηκε ως δενδροκομείο από το 1836 και ως Βοτανικός Κήπος από το 1838, όταν καθηγητής της Βοτανικής (Φυτολογίας) στο Πανεπιστήμιο Αθηνών ήταν ο Κάρολος-Νικόλαος Φράας (Carl Nikolaus Fraas 1810-1875). Η αναδιοργάνωση του κήπου έγινε κυρίως από τον επιμελητή Θ. Χελδράιχ και τον καθηγητή Θ. Ορφανίδη (1817-1886). Τότε ο κήπος εμπλουτίστηκε με χιλιάδες φυτά, με ανταλλαγή σπερμάτων ελληνικών φυτών με ξενικά από κήπους άλλων χωρών και κατασκευάσθηκαν και δύο θερμοκήπια. Ο Βοτανικός Κήπος αναγνωρίστηκε ως επιστημονικό παράρτημα του Πανεπιστημίου με νόμο (24/02/1867). Με διάταγμα (10/12/1867) συντάχθηκε ο κανονισμός του Κήπου, στον οποίο Διευθυντής (ή Έφορος) οριζόταν ο εκάστοτε καθηγητής της Φυτολογίας. Το 1888 ιδρύθηκε στο Βοτανικό το Τριανταφυλλίδειο Γεωργικό Σχολείο, το οποίο μετατράπηκε με Β.Δ. σε Γεωργικό Σταθμό (1897), με άλλο διάταγμα (1914) σε Δενδροκομείο και Κηπουρικό Σταθμό και με Β.Δ. (1915) σε Γεωπονική Σχολή. Από τότε το μεγαλύτερο μέρος του Κήπου περιήλθε στη Γεωπονική Σχολή και στις εγκαταστάσεις του σημερινού Ανωτάτου Γεωπονικού Πανεπιστημίου. Στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, αρχικά παρέμειναν περίπου 25 στρ., σήμερα έχουν απομείνει περίπου 7 στρέμματα, που αποτελούν τον ιστορικό Βοτανικό Κήπο του Πανεπιστημίου. Στο μεγάλο διάστημα της ύπαρξής του ο Βοτανικός Κήπος έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εκπαίδευση των φοιτητών και την έρευνα.

* Αναπληρώτρια
Καθηγήτρια
Τμήμα Βιολογίας,
Πανεπιστήμιο
Αθηνών

ου Αθηνών για 50 χρόνια περίπου, καθώς και διευθυντής του μουσείου² φυσικής ιστορίας, όπου εκτός από τον τομέα Βοτανικής³ συνέβαλε στη δημιουργία των τμημάτων Ζωολογίας και Παλαιοντολογίας. Ο Χελδράχ δημιούργησε μια μεγάλη συλλογή φυτών από πολλές περιοχές της Ελλάδας και δημοσίευσε σειρά εργασιών, που αναφέρονται στο σημαντικό έργο του Halácsy *Conspectus Florae Graecae* (1901-1904). Το έργο του εξυμνείται από τον Boissier στην έκδοση *Flora Orientalis* (1872) και ένα τμήμα από τη συλλογή του με φυτά της Ελλάδας βρίσκεται στο Βρετανικό Μουσείο (the Natural History departments' collection of the British Museum). Από την αναζήτηση που πραγματοποιήθηκε, φαίνεται πως στο δημοσιευμένο έργο του Θεόδωρου Χελδράχ (στα ελληνικά, λατινικά, γερμανικά, ιταλικά και γαλλικά) περιλαμβάνονται πολλές εργασίες, ορισμένες εκ των οποίων παρατίθενται με χρονολογική σειρά:

1844 Über Griechische Arbutus Arten

1850 Catalogus Plantarum Hispanicarum στο Provincia Giennensi

1860 Über die neue arkadische Tanne

1860 Descriptio specierum novarum

1861 Zur Kenntniss der griechischen Tannen

1861 Über Pflanzen der griechischen, insbesondere der Attischen Flora, die als Zierpflanzen empfehlenswerthsind

1862 Tulipa Orphanidea Boiss. und die Tulpen Griechenlands

1862 Die Nutzpflanzen Griechenlands (με αναφορές στα σύγχρονα ελληνικά ονόματα των φυτών και πελασγικές κοινές ονομασίες). Αθήνα

1876 Sertulum plantarum novarum vel. minus cognitarum Florae Hellenicae. Φλωρεντία.

1877 Zwei neue Pflanzenarten der der Jonischen Inseln. Βιέννη

1877 Τα φυτά του Αττικού πεδίου (μτφρ. Σπ. Μηλιαράκης). Εστία, Τόμ. 4, Αρ. 95, 96, 97, 98, 99.

1878 Über die Liliaceen-Gattung Leopoldia und ihre Arten. Μόσχα

1878 La faune de la Grèce. Αθήνα

2. Το 1837 ξεκινά η συγκέντρωση συλλογών και αναζητούνται οικοδομήματα για τη στέγασή τους. Τα Εργαστήρια και τα Μουσεία κρίνονται απαραίτητα και πρέπει να συνυπάρχουν αλληλοβοηθούμενα, με σκοπό την εκπαίδευση και την έρευνα. Το πρώτο Φυσιογραφικό Μουσείο δημιουργήθηκε από τη Φυσιογραφική Εταιρεία, που ιδρύθηκε στις 16/4/1835 από τον βοτανικό Φράας Λάνδερερ, τους γιατρούς Linder Mayer, Roser, Rothland, Schuh, Sertorius, Wimper και άλλους φυσιοδίφες. Λόγω οικονομικών δυσκολιών η Φυσιογραφική Εταιρεία έδωσε τις συλλογές στο Πανεπιστήμιο. Με διάταγμα (6/5/1868) οι συλλογές του Μουσείου καταμεμήθηκαν σε σειρές (Ζωολογική, Ορυκτολογική, Γεωλογική), που τοποθετήθηκαν όλες στο Φυσιογραφικό Μουσείο και τη Φυτολογική Συλλογή. Η προσφορά του Θ. Χελδράχ υπήρξε καθοριστική για το Φυσιογραφικό Μουσείο. Το 1892 ιδρύθηκε Φυτολογικό Εργαστήριο, που νομιμοποιήθηκε με Β.Δ. (1895). Στο γύρισμα του αιώνα, από το Φυσιογραφικό Μουσείο αναπτύχθηκαν το Ζωολογικό, το Ορυκτολογικό-Πετρολογικό, το Γεωλογικό-Παλαιοντολογικό και το Ανθρωπολογικό Μουσείο. Το Βοτανικό Μουσείο ήταν ήδη ανεξάρτητο (Συντακτική Ομάδα. Τα μουσεία του ΕΚΠΑ. Το Καποδιστριακό, 1/7/2004).

3. Το Βοτανικό Μουσείο ανήκει στο Τμήμα Βιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και στεγάζεται σε ειδικά διαμορφωμένο μόνιμο εκθεσιακό χώρο του Τμήματος Βιολογίας. Ως πρώτος διευθυντής του Βοτανικού Μουσείου ορίστηκε ο καθηγητής της Βοτανικής Ορφανίδης και ως επιμελητής της βοτανικής συλλογής (1872) ανέλαβε ο Θ. Heldreich, ο οποίος υπήρξε και γενικός επιμελητής του Φυσιογραφικού Μουσείου (1858-1883). Οι δύο επιστήμονες δημιούργησαν δύο από τις σπουδαιότερες συλλογές αποξηραμένων φυτών (φυτοθήκη ή ερμπάριο) της ελληνικής χλωρίδας, αλλά και φυτών άλλων χωρών (με ανταλλαγές), αν και για κάποια περίοδο οι σχέσεις τους διαταράχθηκαν. Στα εκθέματα του Μουσείου περιλαμβάνεται μια σπάνια και πλούσια συλλογή αποξηραμένων φυτών κυρίως σπερματοφύτων μεγάλης επιστημονικής αξίας. Η συλλογή αυτή αποτελείται από 150.000 περίπου φυτικά δείγματα.

- 1880 L'Attique au point de vue des caractères de sa végétation. Paris: Imprimerie Nationale
- 1880 Mussinitza, ποίημα.
- 1881 Der Asphodelos, ein griechisches Pflanzenbild. Βερολίνο
- 1882 Flore de l'île de Céphalonie: ou, Catalogue des plantes qui croissent naturellement et se cultivent le plus frequemment dans cette île. Lausanne: Bridel 1882
- 1883 Μια βοτανική εκδρομή στην Αττική. Αθήνα
- 1883 Flore de l'île de Céphalonie. Lausanne
- 1883 Bericht über die botanischen Ergebaisse einer Bereisung Thessaliens. Βερολίνο
- 1884 Hyoscyamus. Αθήνα
- 1884 Θ. Χελδράιχ, Η. Γεννάδιος, Ν. Χ. Αποστολίδης «Κρίσης των Ελλανοδίκων». Παρνασσός, Τομ. 8, Αρ. 5: 415-417.
- 1885 Η καλλιέργεια *Humulus lupulus* στην Ελλάδα. Αθήνα
- 1887 Σκιαγραφία: ο Θεόδωρος Ορφανίδης ως βοτανικός, Ημερολόγιον Σκόκου, Τόμ. 2
- 1887 The Flower, από ιστορική, φυσική και αισθητική άποψη
- 1889 Lily: εξεταζόμενη από μια φανταστική και ιστορική προοπτική
- 1890 Note sur une nouvelle espèce de *Centaurea* de l'île de Crète. Παρίσι
- 1890 Η χλωρίς του Παρνασσού. Περιοδικό Παρνασσός Απρίλιος-Μάιος, Αθήνα.
- 1891 Φαινολογία της Αττικής. Δελτίον των κατά την γεωργίαν και την οργανικήν φύσιν εν τω αθηναϊκώ λεκανοπεδίω περιοδικών φαινομένων. Παρνασσός, 14 (3): 196-198.
- 1896 Homeric Flora. Αθήνα
- 1896 Μελέτη περί του παρθενίου, φαρμακώδους βοτάνης παρά τοις αρχαίοις. Παρνασσός.
- 1898 Η χλωρίς της Αίγινας. Αθήνα.
- 1899 Μελέτη για το είδος *Parietaria*, ένα φαρμακευτικό φυτό των αρχαίων. Αθήνα
- 1899 *Strychnos*: των αρχαίων. Αθήνα
- 1899 Η χλωρίς της Θήρας. Εστία, Κ. Μάϊσνερ & Ν. Καργαδούρη, Αθήνα.
- 1900 On the Plants Providing Greek Tea. Αθήνα
- 1901 Η Βοτανική σε σχέση με τα Μαθηματικά Αθήνα
- 1901 Συμβολαί προς σύνταξιν χλωρίδας των Κυκλάδων, χλωρίς της Μυκόνου και των παρακείμενων νήσων Δήλου και Ρήνειας. Εστία, Κ. Μάϊσνερ & Ν. Καργαδούρη, Αθήνα.
1901. Οι μύκητες εν τη οικονομία της φύσεως. Αρμονία, Τόμ. 2.
- 1902 Τα άνθη: (μετά εικόνων). Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα
- 1909 Τα δημώδη ονόματα των φυτών προσδιοριζόμενα επιστημονικώς, με επιμέλεια και συμπληρώσεις Σπ. Μηλιαράκη. Επετηρίδα Πανεπιστημίου Αθηνών. Εκδόθηκε ως Λεξικό των δημωδών ονομάτων των φυτών της Ελλάδας (Εικόνα 1), από τον Σπ. Μηλιαράκη, έκδ. επαυξημένη και βελτιωμένη, Αφοί Τολίδη, Αθήνα (1980).

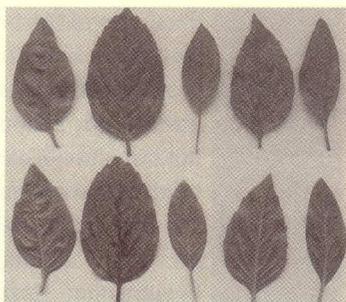
Ο Χελδράιχ αναφέρεται στα φυτά (Εικόνες 2-7) δίνοντας κοινά ονόματα, όπως άλυσσον το παράκτιον (*Alyssum maritimum*), ίον το εύοσμο (*Viola odorata*), ρους το λυγοειδές (*Rhus viminalis*), στραμόμιον το δενδρώδες (*Datura arborea*), θαυμαστή η ιαλάπη (*Mirabilis jalappa*), κίκι η κοινή (*Ricinus communis*) κ.ά. Ο Heldreich Χελδράιχ ανακάλυψε επτά νέα γένη και 700 νέα είδη φυτών, 70 από τα οποία φέρουν το όνομά του, όπως το φυτό

Εικόνα 3. Ανθισμένη λεβάντα που καλλιεργείται για τα αιθέρια έλαια και τις φαρμακευτικές ιδιότητες των φυτικών ιστών (δείγμα από γκραβούρα για την Flora Graeca του Sibthorp, με την άδεια του Stephen Harris).

Ophrys heldreichii (Εικόνα 8). Υπέροχη η ποικιλότητα των φυτών του μεσογειακού οικοσυστήματος που, πριν γεννηθεί ο Χελδράιχ, αποτυπώθηκε στο έργο του John Sibthorp (1758-1796), καθηγητή Βοτανικής στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Ο John Sibthorp απέκτησε διεθνή φήμη από το εκδοτικό έργο *Flora Graeca* (1806-1840). Όσοι βρέθηκαν στην πλεονεκτική θέση να έχουν δει την πολύ περιορισμένη έκδοση *Flora Graeca* αναφέρονται στην εξέχουσα εικονογράφηση της έκδοσης, με περίπου χίλιες, χαλκόγραφες και επιχρωματισμένες με το χέρι γκραβούρες υδατογραφιών φυτών, από τον Αυστριακό ζωγράφο Ferdinand Bauer (1760-1828) που συνέβαλε και συμβάλλει στη διάρκεια της φήμης της έκδοσης.⁴

Οι δραστηριότητες του Χελδράιχ έφταναν ως τις συνεδρίες του αρχαιολογικού Ινστιτούτου, όπου «ο δόκιμος διφήτωρ της φυσιογραφίας κ. Θ. Χελδράιχ απήγγειλεν ακρόαμα, όπερ διήγειρε το διάφορον πάντων των επί το αυτό συνειλεγμένων. Εξήτασε την άκανθον ως κόσμημα αρχιτεκτονικόν, επιχαρίτως συνδέσας την αρχαιολογίαν προς την φυτολογίαν. Διά δε της αμφιλαφούς πολυμαθείας άμα και σαφηνείας απέδειξεν ο κ. Χελδράιχ ότι πρότυπον των κοσμημάτων θεωρητέα εισί δύο είδη ακάνθου α) η αγρία άκανθος (*Acanthus spinosus*), η διαφερόντως ελληνική και β) η απαλή άκανθος (*Acanthus mollis*), η άνευ δηλ. ακανθών, η ιδίως ιθαγενής εν Ιταλία. Και πραγματικώς επί των κορινθιακών κιονοκράνων παρατηρούνται δύο τύποι κοσμημάτων, άτινα αναφέρονται εις τα προειρημένα δύο είδη της ακάνθου (Εν Αθήναις, 22 Μαρτίου 1889)».

Ο Χελδράιχ ήταν ενήμερος για τις δραστηριότητες του Κ. Δαρβίνου. Έτσι, στις αρχές του 1878, έστειλε επιστολή στο Δαρβίνο, για να πληροφορήσει τον μεγάλο φυσιδίφη για την πρώτη μετάφραση έργου του στην ελληνική: «Ίσως θα σας ενδιέφερε να δείτε την πρώτη μετάφραση στα νέα ελληνικά ενός έργου σας και γι' αυτό σας στέλνω το φύλλο του οικογενειακού περιοδικού *Εστία*, στο οποίο θα βρείτε τη μετάφραση του χαριτωμένου άρθρου "Biographische Skizze eines kleinen Kindes" (Βιογραφικόν σχεδιάσμα μικρού τινος παιδίου). Είναι,

Εικόνα 4. Φύλλα βασιλικού (*Ocimum basilicum*).

Εικόνα 5. Ντάλια η ευμετάβλητη (*Dahlia variabilis*).

Εικόνα 8. Αντιπρόσωπος της οικογένειας Ορχείδες, με το όνομα *Ophrys heldreichii*.

4. Πρόσφατα, με την έκδοση «Υπέροχη Ελληνική Χλωρίδα» δημοσιοποιείται ευρύτερα μια υπέροχη, σπάνια, δυσπρόσιτη, δεκάτομη έκδοση με τον τίτλο *Flora Graeca Sibthorpiana* (Ελληνική Χλωρίδα του Sibthorp). Ο συγγραφέας Stephen Harris εργάζεται στο χώρο που υπάρχει όλο το αρχαικό υλικό περί την *Flora Graeca* και έγραψε με γλαφυρό ύφος την πορεία της περηγητικής ομάδας στην Ελλάδα του 18ου αιώνα στο βιβλίο *The Magnificent Flora Graeca*, των εκδόσεων Bodleian Library (2007), το οποίο κυκλοφορεί (2009) από τις εκδόσεις Διάλος (μτφρ. Σ. Ριζοπούλου).

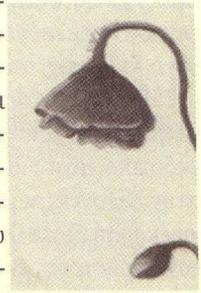
5. Δάρβιν Κ. Βιογραφικόν σχεδιάσμα μικρού τινος παιδίου, μτφρ. Σπ. Μηλιαράκη, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2008.

6. Κριμπάς Κ. Θραύσματα κατόπτρου, Θεμέλιο, 1993

Εικόνα 2. Άνθος άγριας γαρυφαλιάς (το γένος *Dianthus* ή *Διάνθος* ή άνθος του *Δία*) που παρουσιάζει μεγάλη ποικιλομορφία (δείγμα από γκραβούρα για την *Flora Graeca* του *Sibthorp* με την άδεια του *Stephen Harris*).

όπως ήδη το είπα, η πρώτη φορά που κείμενό σας μεταφράζεται κατά λέξη στα ελληνικά. Ο μεταφραστής είναι ένας νέος κρητικός γιατρός, ο Σ. Μηλιαράκης⁵, ένας από τους θαυμαστές και ενθουσιώδεις οπαδούς σας, οι οποίοι είναι αρκετά σπάνιοι στην Ελλάδα. Δεν είναι εντελώς απαλλαγμένο κινδύνου και χρειάζεται αρκετό ηθικό θάρρος για να ομολογεί κανείς και να αποδέχεται τις αρχές σας σε αυτή τη χώρα, όπου ακόμη βρισκόμαστε υπό το κράτος του δογματισμού. Πρέπει να προετοιμαστούν τα πνεύματα βαθμιαία και με προφύλαξη, μολαταύτα η αλήθεια θα θριαμβεύσει ακόμη κι εδώ, και πρέπει να ελπίζουμε ότι η μέρα δεν θα 'ναι και πολύ μακρινή». Ο Δαρβίνος, απάντησε στον Χελδράιχ και του ζήτησε να διαβιβάσει τις ευχαριστίες του στον Σπ. Μηλιαράκη (1852-1919).⁶ Στη συνέχεια, ο Χελδράιχ ασχολήθηκε με τη μετάφραση ορισμένων άρθρων του βοτανικού επιστήμονα *Alphonse de Candolle*⁷ (1806-1893) για τον Δαρβίνο, τα οποία δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό *Εστία*.⁸

Εικόνα 7. Κόκκινη παπαρούνα (*Papaver rhoeas*), αυτοφυής σχεδόν παντού στην Ανατολική Μεσόγειο.

Εικόνα 6. Σχεδιαστική απεικόνιση είδους *Νάρκισσου* (*Narcissus*).

7. Δεκανδόν Αλφόνσος 1882. Σκέψεις περί Δάρβιν: περί της αιτίας της εν ταις φυσικαίς επιστήμαις ευδοκμήσεως και της σπουδαιότητος των έργων αυτού (μτφρ. Θ. Χελδράιχ). *Εστία*, 13 (339).

8. Ριζοπούλου Σ. 2009. Ανθισμένα φυτά του Δαρβίνου. Στον συλλογικό τόμο: *Η διδασκαλία της θεωρίας της εξέλιξης: θεωρητικά και παιδαγωγικά ζητήματα*. *Child Services Γείτονας*, σσ. 71-88. Εκπαιδευτήρια Γείτονα Darwin 2009, 7-8 Νοεμβρίου.